

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2-3.09

СПЕЦИФІКА ПРОЗИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Александрович Т.З.

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті проаналізовано особливості прози Григорія Сковороди, зокрема тематика, проблематика, роль позасюжетних елементів у розкритті основної думки художнього твору. Підкреслено, що для діалогів письменника характерна подієво-розповідно-описова побудова композиції. У розвідці зазначено, що світ творів Григорія Сковороди підпорядкований, як і світ Біблії, чіткому протиставленню християнських цінностей земним. Досліджено, що прозі мислителя притаманна внутрішня зосередженість, розмірковування, споглядальність, аналіз власних роздумів, поступове ускладнення архітекτονіки творів, зменшення кількості дійових осіб від семи до двох. З'ясовано, що образ дороги – один із ключових у творчості письменника, адже герої Григорія Сковороди перебувають в постійному пошуці чи то істини, чи то Бога, чи себе самих на життєвих шляхах.

Ключові слова: Бароко, Біблія, проблематика, тематика, позасюжетні елементи.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох тисячоліть люди намагаються вивести формулу геніальності. Проте жодні вираховування не дозволяють виростити з пересічної людини генія. Можна стверджувати одне, що видатна особистість позначена якимось знаком, певною Божою печаткою. Тому геніальність накладає обов'язок на людину перед суспільством. Адже геній може наскрізь бачити негаразди людства, вміє передбачати майбутнє. Це важкий тягар, як правило, незрозумілий для оточуючих. Визначна особистість – це, по суті, нещасна людина, котра приречена бути самотньою серед сучасників і возвеличеною серед нащадків. Саме до цієї когорти самотніх у своїй величчю геніїв належить і Григорій Сковорода. Його проникливий розум, аналізуючи наслідки історії нашої держави, наперед передбачав часи занепаду, звиродніння, винищення української нації. Причому, на думку Григорія Сковороди, найбільший ворог українця – він сам.

Аналіз досліджень і публікацій. Характерною особливістю прози мислителя є те, що проблеми, теми, ідеї, які розглядаються у творах, залишаються актуальними впродовж багатьох століть. Про це свідчить величезна кількість досліджень літературної спадщини нашого письменника, зокрема праці І. Кутаща [3], О. Мишанича [5], Ф. Поліщука [6], А. Рубана [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасність творів Григорія Сковороди не лише тому, що письменник піднімає вічні, глобальні питання; а й через те, що, люди не навчаються на власних помилках, постійно їх повторюючи.

Мета статті. Спектр проблем, які порушує у прозовій творчості мислитель, дуже широкий, а тому й невичерпний. Ми зосередимо увагу в нашій розвідці лише на тих аспектах (тематичі, проблематичі, позасюжетних елементах тощо), які, на нашу думку, допомагають кращому розумінню світу творів Григорія Сковороди.

Виклад основного матеріалу. У центрі всієї філософсько-етичної системи українського письменника знаходиться людина. Недосконала, дещо наївна, часто необмежена у власних бажаннях, егоїстична, проте така, котра перебуває в постійному пошуці: чи то Бога, чи істини, чи самої себе. Сковородинівська людина – носій тих чи інших цінностей, борець, страдник у пошуках правильного життєвого шляху; це той мікроелемент (або ж мікросвіт), який за допомогою свого провідника – Біблії (світу символів) – є найголовнішою складовою Всесвіту (макросвіту). Прототипами для створення літературних образів служили типові українці, сучасники. Так, їхня духовна, моральна, а часом і національна обмеженість викликали нерозуміння в мислителя, але він вірив у свій народ, у його мудрість, дотепність, у майбутнє України як незалежної інтелектуальної нації, з багатою історією, культурою.

Однією із домінуючих проблем, навколо якої групуються всі інші («сродная» праця, щастя, подвійність натур, три світи, досконала людина тощо), є тема самопізнання. Це питання залишається актуальним впродовж багатьох тисячоліть, починаючи від зафіксованого заклик Сократа, написаного на храмі Аполлона в Дельфах: «Пізнай самого себе» і закінчуючи сьогоденням. До теми пізнання своєї суті зверталися в античний період Платон, у середньовіччя – Афанасій Олександрійський. Проблема себепізнання активно опрацьовувалась українськими мислителями в добу Бароко. Зокрема, у творчості Петра Могили, Касіяна Саковича, Дмитра Туптала.

Для Григорія Сковороди пізнати себе означає переродитися, воскреснути, звільнитися від рабства злої волі, стати духовно вільним. А допомогти у цьому людині повинно серце. Тільки пізнавши цю квінтесенцію особистості, можна зрозуміти себе. Барокова література проповідувала мілітаризм, роздвоєність людини, суспільства, нації. Просвітники і Григорій Сковорода цьому театрові зла протиставляли розум, логіку, серце. Мислитель, йдучи шляхом релігійного тлумачення серця та враховуючи національну ментальність українців, вибудовує свою

«кордоцентричну» філософію, яка стає наріжним каменем його творчості та проходить червоною ниткою через усі прозові твори письменника (особливо часто знаходимо її у трактатах), хоча тлумачення цього органу в подібному значенні зустрічається ще у житіях святих князів українських XI–XIII ст., у творах Герасима Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Дмитра Туптала тощо [7, с. 580].

У творчості філософа провідним виступає вчення про свободу людського духу, звільнення від тілесного полону й світу було виразом протесту. Звідси походить заклик до втечі від суперечностей злочинного світу, ідея самопізнання й самовдосконалення природних здібностей, самообмеження необхідним. Тому й не дивно, що в центрі своєї творчості письменник ставить образ морально досконалої, істинної людини – Ісуса Христа, як і в Новому Заповіті. Це символізувало авторські пошуки справжньої людини, довершеної в своїй духовній чистоті. Пошуки істинної людини відбуваються лише завдяки участі серця. Тому дотичною до образу істинної людини є філософія та образ серця. Мовлячи про Ісуса Христа, письменник акцентує увагу на його людській природі, розглядає як посередника між Богом і людьми, як зразок для наслідування, мудру людину. Він свідомо намагається наслідувати Ісуса Христа в проповідництві, стилі життя, творчих пошуках, у темах, жанрах, бо йому це потрібно для зміцнення власного душевного стану, для пошуку нових сил, для аналізу та «лікування» українського суспільства, відродження національної гідності та свідомості.

Логічним продовженням проблеми самопізнання є питання «сродної» праці, що пов'язане з проблемою вибору. Тільки зрозумівши суть власної природи, людина зможе обрати той вид діяльності, котрий найбільше відповідатиме її нахилам. На думку українського мислителя, соціальне становище не має значення для правильного вибору професії. Концепція «сродної» праці Григорія Сковорода заперечувала класицистично-аристократичні «порядки, де найвищі посади і місце людини в суспільстві визначалося не вродженими здібностями й нахилами, а високими титулами, знатністю походження, багатством, дворянськими привілеями» [6, с. 81–82]. Будь-яка праця – корисна й потрібна, якщо вона природна, якщо людина має до неї вроджений талант.

Вищезгадані концепції (самопізнання й «сродної» праці) є стрижневими в педагогічних поглядах мислителя, що викладені в притчах «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок».

Опрацьовуючи тему виховання дитини, письменник велику увагу приділяв постаті вчителя як особистості. Він був переконаний, що перш ніж навчати іншого, потрібно багато навчитися самому. Завданням же будь-якого вихователя вбачав в умінні розвинути природні здібності дитини. Вчитель повинен шукати до кожного учня індивідуальний підхід, щоб не занепастити вроджений дитячий талант. До Григорія Сковороди ця думка рефреном проходила через праці багатьох мислителів, котрих розділяли сторіччя: у давньоримського філософа Марка Фабія Квінтіліана в праці «Про виховання оратора» [2, с. 18], у праці великого чеського педагога Яна Амоса Комен-

ського «Велика дидактика» [2, с. 30–31], у французьких мислителів К.А. Гельвеція та Д. Дідро.

Григорій Сковорода, як і просвітники, вважав, що характер людини формується під впливом середовища, яке її оточує [6, с. 221]. Саме тому письменник обстоює у своїй творчості демократичні засади виховання. Зокрема, у притчах «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок» носіями поглядів автора, а разом із тим і народних на виховання є Еродій та Сабаш. Основні якості, котрі виховуються у представників родин Еродія та Сабаша, – це працьовитість, взаєморозуміння, чесне, хоча й неможливе життя. Автор проповідує прийоми здорового виховання та критикує міщанську псевдопедагогіку, її руйнівну спрямованість.

Подвійність оточуючого світу, як і сама людина, є однією із основних тем, котру Григорій Сковорода розвиває в усіх прозових творах. Усе, що існує, складається з двох натур: зовнішньої і внутрішньої. Перша – швидкоплинна і тлінна; друга – велична й вічна. На їхній несумісності, протиріччі й наголошував український філософ у своїй творчості.

Про внутрішню людину розмірковували Філон, Климент, Григорій Нисський, Макарій, Антоній, Й. Екгард, А. Сілезій [10, с. 233]. Питання подвійності людської природи цікавило й українських письменників Бароко так само, як і їхніх попередників, а саме: Мелетія Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Касіяна Саковича, Йоанікія Галятовського, Хому Євлевича, Івана Некрашевича, Феофана Прокоповича та ін.

Григорій Сковорода як син свого часу, підсумувавши здобутки попередників і сучасників, запропонував читачеві власне розуміння проблеми подвійності життєвого людського шляху: в людини є два початки (вічне і тлінне), котрі знаходяться завжди поруч, але, як правило, нарізно. «Каждый же человек состоит из двоих, противостоящих себѣ и борющихся начал, или естеств: из горняго и подлаго, сирѣчь из вѣчности и тлѣнія» [8, с. 296]. Відповідно існують і дві стежки: земна й небесна. Земна веде «лівим» шляхом, котрий «чрез Тримфалныя ворота, чрез увеселительная проспективы и цвѣтоносные луга низводит в преисподнюю» [8, с. 299]. Небесна ж, навпаки, після блукань, постійних пошуків приводить до Бога, щастя, гармонії з собою та навколишнім світом.

Своєрідним продовженням низки проблем, що розглядаються у прозі нашого письменника, є питання щастя як основної умови людського існування. Григорій Сковорода вважав, що людина повинна керувати своїми пристрастями, приборкувати їх [3, с. 337]. Адже «не та людина щаслива, – пише І. Куташ у праці «Категорія щастя в філософії Г. Сковороди», – в житті якої немає розчарувань, зрад, страждань, а така, яка вміє їх прийняти і опанувати ними на дорозі до щастя» [3, с. 337]. Непорозуміння й негарзди виникають, бо люди не знають, де можна знайти щастя. Шукають його у знатних чинах, високих посадах, багатстві, а воно всередині кожного, у пізнанні себе, власного серця, в єднанні з Богом. Тобто, щасливою є та людина, котра зуміла поєднати два світи – макро- й мікро- – завдяки символічному світу Біблії. Власне про три світи й мовиться в останньому діалозі мислителя «Потоп зміїн»: «Суть же три мыры. Первый

есть всеобщий и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей составлен из безчисленных мыр-мыров и есть великий мыр. Други два суть частный и малыи мыры. Первый микрокосм, сирѣчь – мырик, мирок, или человек. Вторый мыр символический, сирѣчь библия. Во обительном коем либо мырѣ солнце есть оком его, и око убо есть солнцем. А как солнце есть глава мыра, тогда не дивно, что человек назван микрокосмос, сирѣчь маленький мыр. А библия есть символический мыр, затѣм что в ней собраны небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятие вѣчных натуры, утаенных в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [9, с. 137].

Важливу роль у прозі відіграють позасюжетні елементи композиції – поетичні вкраплення, вставні оповідання, байки, притчі, що уповільнюють розгортання подій з метою посилення інтересу до них [4, с. 353–354]. Вони збагачують твори, роблять зрозумілішим авторський задум для читача, надають стрункості й послідовності побудові діалогів і трактатів, а також сприяють виникненню такого явища, як сюжет в сюжеті.

Розкриттю задумові про протиріччя людського існування у творах письменника сприяють притчі. Так, у діалозі «Симфонія, наречена Книга Асхань» старець Памва під час суперечки з Лукою про єдність між Христом і Мойсеєм для більшого переконання у своїй правоті розповідає притчу про багатого батька і вісьмох синів. На думку О. Мишанича, це оригінально опрацьований варіант середньовічної народної притчі про батькову спадщину. А першоосновою її (притчі) є оповідання про Соломонові суди: «Батько поділив своє майно між синами, а якомусь одному дісталось непоказне щось або символічне, – і саме це після розгадки стало найбільшим його багатством» [5, с. 58].

У діалозі «Бесѣда 1-я» є розповідь про сліпого, котрий в Соломоновому будинку не побачив краси, лише поранив руку. Сам письменник отожднює таких людей з тими, які читають Слово Боже, але не бачать його суті, не розуміють алегоричної мови, лише ранять свій розум. Із цього приводу він мовить: «Осязать и касаться есть язва и смерть, а взирать и понять есть сладость и неизреченное чудо» [8, с. 285].

Характерним для діалогів письменника є подієво-розповідно-описова побудова композиції. На першому плані не події, а форма, в якій вони викладаються, причому розмова має вигляд опису думок особи, від якої ведеться розповідь; особливістю його творів є також врахування різних поглядів, представлених багатьма суб'єктами оповіді: автором, героями-персонажами тощо [1, с. 244]. Прозі Григорія Сковороди притаманна внутрішня зосередженість, розмірковування, споглядальність, аналіз власних роздумів [4, с. 354]. Поступове ускладнення архітектоніки прози (збільшення кількості глав, використання елементів зовнішньої композиції: вставних байок, оповідань, віршів; та внутрішньої: вмотивованість, цікавість, логічний взаємозв'язок),

що зумовлено тематично-ідейним спрямуванням того чи іншого твору; зменшення кількості дійових осіб (від семи до двох). Усе це свідчить про духовне переродження самого автора, досягнення ним гармонії між двома світами: зовнішнім і внутрішнім, що й продемонстровано в останньому творі «Потоп змін». Якщо припустити, що всі герої автора є відображенням якоїсь грані світогляду та позиції самого письменника, тобто він веде розмову з одним із своїх «я» (зі скovorodinivським «я» в діалогах зустрічаємося шість разів: Друг, Григорій, Варсава, Даниїл Мейнгард, Душа, Дух), то звідси витікає, що в останньому творі Григорій Сковорода приходиться до примирення внутрішньої людини із зовнішньою, тобто досягає гармонії в особистому духовному світі, тому й зникають всі інші дійові особи.

Образ дороги – один із ключових у творчості Григорія Сковороди, як й інших барокових письменників. Герої мислителя перебувають в постійному пошуці чи то істини, чи то Бога, чи себе самих на життєвих шляхах. Саме на шляху вперше зустрічається автобіографічний образ Варсави в «Брани архистратига Михаила со Сатаною». Тобто для філософа мандрі – це спосіб життя й мислення.

Висновки і пропозиції. Для Григорія Сковороди Библия була основною книгою впродовж усього життя, тому його творчість перегукується зі Святим Письмом у жанровій, образній, художній палітрі. Тлумачачи біблійне слово, філософ виступає не стільки наратором, скільки індивідуальним письменником, бо бере зі Святого Письма лише сюжет або вислів, але трактує їх із власної позиції, відповідно до авторського задуму. Саме ця сторона творчості нашого письменника потребує ще ретельних досліджень.

Світ творів Григорія Сковороди підпорядкований, як і світ Библиї, чіткому протиставленню християнських цінностей земним: душа – тіло, любов – ненависть, свобода – неволя, добро – зло тощо. У своїй творчості філософ неодноразово протиставляє життя смерті, розуміючи під життям, перш за все, духовність, тобто збереження в людині суті, закладеної в неї Богом, як у найкращому творінні: розуміння Слова Божого, намагання дотримуватися Його заповідей, побудова всередині кожною особою власного храму Господнього, що є частиною великої церкви Божої – Всесвіту. Натомість смерть, вважає український письменник, може наступити ще за життя людини: душа вмирає у гонитві за матеріальними цінностями, за примарним, суєтним, непотрібним. Власне, живих мерців і бачив мислитель у значній частині своїх співвітчизників, котрі, сподіваючись накопичити якомога більше грошей, маєтків, влади, ладні були зректись свого народу, віри. Від цього й намагався застергти Григорій Сковорода сучасників, показавши у творах правильний шлях, який допоможе привести окрему людину до Бога, отже, сприятиме розбудові в майбутньому України як вільної, соборної держави з високим інтелектуальним потенціалом та духовністю.

Список літератури:

1. Галич О. Теорія літератури: Підручник / Галич О., Назарець В., Васильєв Є.; [За наук. ред. О. Галича]. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
2. Константинов Н. А. История педагогики: Учеб. для студ. пед. ин-тов / Константинов Н. А., Мединский Е. Н., Шабаева М. Ф. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
3. Куташ І. Категорія щастя в філософії Сковороди / І. Куташ // Хроніка-2000. – 2000. – Вип. 37–38. – С. 332–350.
4. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1971. – 488 с.
5. Мишанич О. В. Григорій Сковорода і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1976. – 152 с.
6. Поліщук Ф. М. Григорій Сковорода Життя і творчість / Ф. М. Поліщук. – К.: Дніпро, 1978. – 264 с.
7. Рубан А. Г. Сковорода про особливості українського національного характеру / А. Г. Рубан // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: Зб. наук.-теорет. пр. – К.: Б.в., 2003 – С. 575–583.
8. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 573 с.
10. Тетерина Д. Вибрані твори: В 5 томах / Д. Тетерина. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – Т. V. – Філософія, історія. – 312 с.

Александрович Т.З.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

СПЕЦИФИКА ПРОЗЫ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ**Аннотация**

В статье проанализировано особенности прозы Григория Сковороды, в том числе тематика, проблематика, значение внесюжетных элементов в раскрытии главной мысли художественного произведения. Подчеркнуто, что в творчестве писателя, как и в Библии, присутствует чёткое противопоставление христианских ценностей земным. Для прозы Григория Сковороды характерна внутренняя сосредоточенность, размышления, постепенное усложнение архитектоники произведений, уменьшение количества действующих лиц. Также в исследовании утверждается, что образ дороги – один из ключевых в творчестве писателя, поскольку герои Григория Сковороды находятся в постоянном поиске либо истины, либо Бога, либо себя самих на жизненном пути.

Ключевые слова: Барокко, Библия, проблематика, тематика, внесюжетные элементы.

Aleksandrovych T.Z.

Kyiv National University of Technologies and Design

SPECIFIC CHARACTER OF HRYHORIY SKOVORODA'S PROSE**Summary**

The article analyzes the peculiarities of Hryhoriy Skovoroda's prose, in particular, topics, range of problems, and the role of elements which are behind the storyline in revealing the main idea of an artistic work. It is emphasized that characteristic feature of the writer's dialogues is event-narrative-descriptive construction of the composition. It is stated that the world of works by Hryhoriy Skovoroda is subordinated, like the world of the Bible, to a clear opposition of the Christian values to worldly ones. It was researched that the thinker's prose is characterized by inner concentration, reflection, contemplation, analysis of his own thoughts, gradual complication of architectonics of the works, reduction of the number of characters from seven to two. It was found out that the image of the road is one of the key images in the work of the writer, since the characters of Hryhoriy Skovoroda are constantly seeking either the truth, or God, or themselves in their lives.

Keywords: Baroque, the Bible, range of problems, topics, elements which are behind the storyline.